

R Ö P O R T A J

TRT akademi

ISSN 2149-9446 | Cilt 05 | Sayı 09 | Ocak 2020 | Radyo: Dün, Bugün, Yarın

Uygur KOCABAŞOĞLU

TRT dönemi öncesi Türk radyo tarihi

Röportaj: Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK

RÖPORTAJ

TRTakademi: *1978 yılında yaptığınız TRT öncesi radyoyla ilgili çalışmanız, Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna: TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri başlığıyla 2010 yılında ikinci defa basıldı. (İlk basım 1980 yılında.) Merak ettiğimiz sorulardan birisi, 1964 yılında radyonun TRT ile devam eden serüvenini mercek altına alamayıp, tez projenizdeki başlangıçtaki kapsam ve sınırlılıklardan mı kaynaklandı? Sizden önce radyo tarihimizi inceleyen önünüzde bir çalışma yokken bu kapsamda verilerle karşılayacağınızı bekliyor muydunuz?*

Uygur Koçabaşoğlu: “Radyonun TRT’de devam eden serüvenini mercek altına” alamayıp, esas itibarıyla iki nedene bağlanabilir: Birincisi, içinde yaşadığınız ve henüz pek yeni olan bir kurumun tarihini yazmaya kalkışmanın pek de doğru ve yerinde olmayışını düşünmüş olmamdan kaynaklanmış olabilir. Akademik hayata geçmeden önce, 1970 Ekim’i ile 1973 Ocak’ı arasında TRT Haber Merkezi’nde muhabir olarak çalıştım. TRT’nin ilk yıllarını kurumun içinden gözlemledim. TRT öncesi dönemde radyonun tarihsel gelişimini araştırma düşüncesi, büyük ölçüde bu deneyimden kaynaklandı. Çalışmanın kapsamını TRT öncesiyle sınırlandırdım. Daha sonra da TRT bünyesindeki radyonun tarihini çalışmayı hiç düşünmedim. Yani “tüm bir radyo tarihini incelemek arzusuna” hiç kapılmadım. Bu arada SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulundan SBF Türk Siyasal Hayatı Kürsüsü’ne transfer oldum. Aynı yıl 12 Eylül faşist darbesi, ardından da YÖK geldi. Üniversiteden ayrıldım.

Tez hocam, yeni yitirdiğimiz değerli bilim adamı Profesör Mümtaz Soysal’dı. İlk araştırmalarımın sonradan söz konusu döneme ilişkin, özellikle arşiv anlamında, hemen hemen hiçbir şeyin var olmadığını görünce panik içinde hocama gittim. “Hocam, belge yok, arşiv yok, ben bunu nasıl yaparım?” diye ağlaştınca hoca, “Yaparsın, yapmalısın.” dedi ve şu örneği verdi: “Çırağan yangınında Meclis-i Mebusan’ın tutanakları yandı. Ama gazeteci Hakkı Tarık Us, süreli yayınları tarayarak Meclis görüşmelerini bir kitap içinde topladı. Bugün o dönemin Meclis görüşmelerine ilişkin ne biliyorsak o sayede öğrendik. Gazete tararsın, dönemin yaşayan tanıklarıyla görüşmeler yaparsın, ikincil kaynakları kullanırsın. Sen bu işten vazgeçme.” dedi.

Bir diğer anlatımla hazır veri yoktu ama, döneme ilişkin bir şeyler bulmak için yapılacak iş çoktu. Dört yıl boyunca 1925-1965 yıllarının gazetelerini taradım. O zamanlar asistanlara ders verdirilmediği ve sınav gözcülüğü dışında başka angaryalar da yüklenmediği için bu mümkündü. Bu arada eski yazıyı da öğrenmek gerekiyordu. Dört yılı SBF, TBMM ve Milli Kütüphane gazete koleksiyonları arasında geçirdim. Orijinal belge olarak bulduğum en önemli kaynak, Ankara Ticaret Sicili Memurluğundaki 121 numaralı dosya oldu. Bu dosyada Telsiz Telefon Türk Anonim

Şirketi'ne ait "Şirket Sözleşmesi", yayın hakkını şirkete devreden yayın izni, yani "İşletme Ruhsatnamesi", ortakların adları ve sermaye payları gibi şeyler yer alıyordu. (Yaklaşık 30 yıl sonra başka bir çalışma için bakmak istediğim bu 121 numaralı dosyayı Ankara Ticaret Sicili'nde bulamadığımı da geçerken belirtiyim!)

Özet olarak birincil kaynaklar son derece sınırlı, ikincil kaynaklarsa âdeta büyük bir saman yığınıydı ve bunun içinde iğne aramak türünden bir uğraş gerektiriyordu.

TRTakademi: *Çalışmanızda TRT öncesi radyo tarihimizi dönemleştiriyorsunuz. Bu dönemleştirmeye göre 1926-1936 arasında Telsiz Telefon Türk Anonim Şirketi radyo yayınlarını gerçekleştiriyor. İlk düzenli yayınlarımız 1927'de yapılmaya başlıyor. 1936'dan 1964'e kadar Devlet Radyosu Dönemi var ve bu süreçte bazı tarihsel gelişmeler radyoculuğa damgasını vuruyor. Örneğin 1936-1940 arasını Geçiş Yılları, 1940-1946 arasını Savaş Dönemi, 1946-1960 arasını Çok Partili Dönem ve 1960-1964 arasını 27 Mayıs Sonrası Dönem olarak adlandırılıyorsunuz. Bulgularınıza göre bu dönemlendirmede hangi etkenler daha belirleyici olmuştur sizce? Politik, ekonomik, askerî, sosyal? Bunu şundan merak ediyorum: Örneğin, tek bir tanımlamayla "Devlet Radyosu" denirken dönemler arasında radyo yayıncılığı açısından çok mu farklılıklar oldu ki böyle bir dönemleştirme ihtiyacı duydunuz?*

Uygur Koçabaşoğlu: Radyo tarihini dönemlendirmede doğal olarak iki etken belirleyici oldu. "Özel" bir şirketin yönetimindeki radyoyla doğrudan "Devlet" in yönetimindeki radyoyu iki ayrı ana başlık altında incelemek makul görünüyordu. Devletin yönetimindeki radyonun ise tek parti dönemi, çok partili siyasi hayat ve 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesi sonrası 1961 Anayasası çerçevesinde başlıca üç evreye ayrılması uygun gibi görünüyordu. Tırnak içine aldığım Özel ve Devlet kavramlarını, kuşkusuz açmak gerekir. Bunu bir başka sorunuz olursa cevaplarken yapmayı umuyorum. İki ana dönem ve devletin yönetimindeki üç alt dönemde kuşkusuz bazı farklılıklar oldu. Ama bu farklılıklar gerek teknik kapasite gerekse programcılık açısından "çağdaş" dünya radyoculuğuyla karşılaştırıldığında bir hayli yetersiz görünüyordu. Radyo yayıncılığının başarılı olması için verici kapasitesi, radyo alıcılarının nitelik ve niceliği ve de programların düzeyi önemlidir. Üç ayaklı bir sehpaye benzetebileceğimiz bu durumda ayaklardan birisi kısa kaldı mı radyo yayınlarının başarılı olması zordur. Şu kadarını söyleyebilirim ki incelenen 1927-1964 yıllarında bu ayaklar hiçbir zaman birbirine denk olmadı.

TRTakademi: *Biraz geriye gidersek radyo yayıncılığına başlamamızın ana etkenleri sizce nelerdi? Burada kitabınızdan edindiğim ilginç bulgulardan birisi Türkiye'de de tıpkı Amerika ve Avrupa'da olduğu gibi düzenli radyo yayıncılığından önce amatör yayıncılığın olduğu bilgisine erişiyoruz.*

Uygur Koçabaşoğlu: Türkiye’de radyo yayınlarına başlanması dünya ölçeğindeki gelişmeye bakınca oldukça erken bir hamledir. Düzenli ve programlı radyo yayınlarının ABD’de 1920, İngiltere’de 1922’de başladığı hatırlanırsa 1927 yılında böyle bir girişimde bulunulması dikkat çekicidir. Hele matbaanın, gazetenin, sinemanın ve televizyonun Türkiye’ye bir hayli geç gelişi dikkate alındığında bu erken hamle daha görünür hâle gelir. Ama bu gelişme oralardakinden farklı olarak teknolojiye gelişmeler ve ona dayalı oldukça yaygın bir amatör radyoculuğun ürünü değildir. Belki ben kitapta meramımı iyi anlatamamış olabilirim. Bizde amatör radyoculuk daha ziyade bir alıcı yapmak ve çeşitli istasyonları dinlemek şeklinde anlaşılmış ve uygulanmıştır ve çok sınırlıdır. İstanbul’daki Yüksek Muallim Mektebi gibi bazı kurumlarda da bazı radyo yayın deneyimlerinin yapıldığını biliyoruz. Ancak bunlar Amerika ve Avrupa’dakiler gibi amatör uğraşlar olarak değerlendirilemez. Ayrıca bu durum doğaldır. Zira telsiz telefon ya da radyo, Türkiye toplumunun yapısı içinden ve o toplumun dinamiklerine bağlı olarak ortaya çıkmış bir teknoloji ürünü değildi. Bir teknik aygıt olarak alıcısıyla, vericisiyle radyoyu üretecek bir sanayi de yoktu. Bir iletişim aracı olarak da radyoya gereksinme duyacak örgütlenme, ticaret, ulaştırma vb. toplumsal kurumlar henüz gelişmemişti. Yani gerek bir teknoloji ürünü gerekse bir iletişim aracı olarak radyo Türk toplumuna “ithal” edilmişti. Verici kurmak ve yayın yapmak tekeli devletin elindeydi. Devlet bu tekeli kıskançlıkla korumuştur. Telsiz vericisi kurmak âdeti casusluk faaliyetiyle eş anlamlı sayılmıştır. İzinsiz alıcı kullanmayı bile yaptırımlara bağlayan 1937 tarihli Telsiz Kanunu, 1983 tarihli yeni Telsiz Kanunu’yla yürürlükten kaldırılınca bu yapı değişecektir.

“Radyo yayıncılığına başlamamızın ana etkenleri sizce nelerdir?” sorusunun cevabı daha karmaşık ve çeşitlidir. Bu ana etkenlerin satır başları hâlinde şöyle sıralanabileceğini düşünüyorum:

- Devlet açısından yeni yeni gelişmekte olan bu iletişim aracına bir ân önce sahip çıkmak. İçeriye ve dışarıya karşı güçlü bir propaganda ve telkin aracına kavuşmak.

- Kurucular açısından (İş Bankası, Anadolu Ajansı ve üç gerçek kişi) bu alanda öncülük yapmak, topluma katkıda bulunmak ve para kazanmak.

- Aydınlar açısından “tenvir ve terbiye” aracı olarak gördükleri bu olanaktan yararlanarak toplumu “dönüştürmek”.

- Dinleyiciler açısından ise eğlenmek, hoşça zaman geçirmek.

Gerek şirket döneminde (1927-1936) gerekse devletin bizzat yayıncılığa soyun-

masından sonra (1936-1964) yukarıda sıralanan hedeflere ne ölçüde ulaşılabildiği ayrıca incelenmelidir. Yukarıda sözünü ettiğimiz üç ayaklı sehpanın ayakları hiçbir zaman birbirine denk olmadığı için bu hedeflere ulaşmakta ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Bununla birlikte kimi dönemlerde, söz gelimi 1938-1945 ve 1961-1964 yıllarında kimi atılımların olduğu söylenebilir. Bunların da kendine özgü koşulları ve sorunları vardı.

TRTakademi: *10 yıl süreyle radyo tekelini elinde bulunduran TTTAŞ yerine niçin devlet, devlet radyoculuğuyla yayın hayatına başlamıyor? Bu da ilginç verilerden birisi. Çünkü devrim yapmış yeni bir Cumhuriyet var, toplumu dönüştürmek, yeni fikirleri aktarmak vs. amaçlar için radyoyu yukarıdan yönlendirmesi daha akla yatkın değil miydi?*

Uygur Koçabaşoğlu: Bunun ekonomik, toplumsal, kültürel, birçok nedeni vardır. Bir kere, özel bir şirket eliyle radyo yayınlarına başlamak, dönemin ekonomi pratiğine uygundur. Zira özel girişimi devlet eliyle zengin etme, daha doğrusu çeşitli alanlarda özel girişim yaratmanın önemli bir yolu, devletin tekeller yaratması ve bu tekellerin özel şirketlere devredilmesidir. Nitekim devletin PTT'nin tüm olanaklarını TTTAŞ'ın emrine vermesi ve şirket bunalmalara düştükçe yardım elini uzatması, bu pratiğin bir sonucudur. Kaldı ki devletin mali olanakları son derece sınırlıdır. Devlet bütçesi güçsüzdür ve düzenli açık vermektedir. 1926-1929 yılları arasında devletin bütçeden yapabildiği en önemli yatırım kalemi demiryollarına yapılan harcamalardır. Kapitalist yoldan kalkınmayı başarmak umuduyla kurulan İş Bankası tekel niteliğinde pek çok girişimin sahibidir. Şekerden dokumaya, ke-restecilikten sigortacılığa uzanan ekonomik faaliyetleri arasına “radyoculuğu” da almış olması şaşılacak bir şey değildir. Ayrıca şirket sermayesinin iki büyük paydaşı İş Bankası (%40) ve Anadolu Ajansı (%30) devlete uzak kurumlar da değildir. TTTAŞ'ın imtiyaz süresinin 26 yıl olmasına rağmen, radyo yayınları yapma izni 10 yıl süreyle verilmiştir ve bu süre dolunca yenilenmemiştir. Çünkü 1932 yılından başlayarak müdahaleci/devletçi bir kalkınma modeline geçilecek ve radyoyu doğrudan devletin eline alma girişimleri de ruhsat süresinin tamamlanmasına üç yıl kalmasına rağmen 1933 yılında başlayacak ve 1936 yılında da yayın yapma izni uzatılmayacaktır.

İkinci bir neden devletin bu yeni alanda ne birikime ne personele ne de uygun bir örgütlenmeye sahip olmasıdır. PTT kendi sorunlarıyla boğuşmaktadır. PTT, 1936-1940 yılları arasında radyo yayınlarından fiilen sorumlu tutulmuş olsa da bu işin üstesinden gelebildiği söylenemez. Öte yandan o günkü adıyla Matbuat Umum Müdürlüğü münhasıran basınla uğraşmaktadır. Ancak 1940 yılında örgütün yeniden yapılanmasıyla radyo yayıncılığının sorumluluğunu üstlenecektir. Daha sonra

1943 ve 1949'da yeni düzenlemeler yapılarak radyo 1943'te Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, 1949'da da Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğüne bağlanmıştır.

Üçüncü bir neden de siyasal iktidarca bu bilinmeyen yeni alanda başlangıçta özel ama devletin kontrolündeki bir şirket eliyle bir deneyim yaşanmasının uygun görülmüş olmasıdır. Dolayısıyla "devrim yapmış yeni bir cumhuriyetin toplumu dönüştürmek için, yeni fikirleri aktarmak için radyoyu yukarıdan yönlendirmesi" belki akla daha yakındı ama uygulanabilir değildi. Yine de 1938 yılında 150 KW gücünde Etimesgut'taki yeni vericinin ve modern Ankara Radyosu'nun devreye girmesiyle, özellikle de 1940 yılında Ankara Radyosu'nun yeni bir örgütsel yapıya kavuşturulmasıyla bu yolda ciddi girişimler olduğu söylenebilir.

TRTakademi: *1927-1936 döneminde radyo yayıncılığının ana zorlukları nelerdi? Bu dönemde müzik yayınlarına daha çok bağımlı kalınması ve müzik yayınlarına yönelik eleştiriler, içerik üretme zorluğundan mı yoksa bir tercihten mi kaynaklandı? Bu şu açıdan önemli: Eğer yeni bir devlet kurmuşsan, daha eğitici ve öğretici programlarla aynen 1932'de kurulan Halkevleri gibi topluma yeni fikirler aktarmak imkânı varken niçin müzik yayınlarında ve özelde Batı müziğinde bu kadar ısrar edildi?*

Uygur Koçabaşoğlu: 1927-1936 döneminde radyo yayıncılığın zorlukları pek çoktu; saymakla bitmez. Saymaya çalışalım: PTT'nin sağladığı 5/7 KW gücünde vericilerle Ankara ve İstanbul'daki Büyük Postanelerin birer odasından yayın yapacaksınız. Sesiniz Ankara ve İstanbul'un il sınırlarını yalnızca bazı iyi hava koşullarında nadiren aşacak. Ses kalitesini artırmak için mikrofonun üzerine ipekli bayan çorabı asacaksınız. Bir dönem yayın yaptığınız Ankara Palas'ın mutfağına bitişik odada çatal bıçak sesleri mikrofonta yansiyacak. Durum buydu.

Şirket dönemin ilk yıllarında radyo alıcıları sayıca çok az ve pek pahalı. 1931 yılına kadar ülkede mevcudu bilinen toplam alıcı sayısının yıllar itibarıyla 1.000-2.000 arasında değiştiği görülüyor. Kaçak kullanımlar dikkate alınırsa bu sayıların biraz daha fazla olduğu söylenebilir. 1931 yılından itibaren radyo alıcı sayılarının düzenli olarak arttığı, fiyatlarının nispeten ucuzladığı görülüyor. Yine de 1935 yılı itibarıyla alıcıların %53'ünün bulunduğu İstanbul'da bu alıcıların %9'u yabancı uyrukluların, %30-40'lık bir kesimi gayrimüslimlerin elindeydi. Adreslerin dağılımından alıcı sahiplerinin büyük bir kesiminin varlıklı sınıfların oturduğu semtlerde yaşadığını görüyoruz. Bir radyo alıcısının ortalama 150 TL olduğu 1937 yılında bir işçinin ortalama günlük ücretinin 1 lira 24 kuruş, aylık ücretinin ise 32 lira 24 kuruş olduğunu hatırlayalım.

Radyo programcılığı diye bir şey bilmiyorsunuz. El yordamıyla öğreneceksiniz. On

yıl boyunca Ankara Radyosu'nda ortalama 2,5 saati, İstanbul Radyosu'nda yaklaşık 4 saati aşmayan yayın süresini nasıl dolduracaksınız. Gelsin müzik yayınları. Önceleri bir iki saz eşliğinde Türk müziği, "Müzik Devrimi"nden sonra Batı müziği. Niçin müzik yayınlarında bu kadar ısrar edildi sorusunun cevabı karmaşıktır, ama yayın süresini doldurmanın en kolay ve ucuz yolunun müzik yayınları olması, bu nedenler içinde önemli bir yer tutmaktadır. Ancak 1940 yılından sonra radyonun nitelikli Batı müziği yayınlarıyla Türkiye'de çok sesli müziğin, senfonik müziğin kabul edilip yaygınlaşmasında önemli görevler yaptığı da unutulmamalıdır.

Söz yayınları içinde haber programları Anadolu Ajansı'nın geçtiği haberlerden ibaret. "Ajansı dinleyelim", "Ajans haberleri başlıyor" klişesi, yaşı biraz ileri olanlar için belki bugün bile hâlâ geçerlidir. Eğitici, aydınlatıcı, çeşitli toplum kesimlerine yönelik diğer söz yayınları son derece sınırlı ama daha da önemlisi âdetü üniversitede konferans verir gibi ağdalı bir dil, uzun ve bıktırıcı formatlarda sunuluyordu. Bu programları, sunanlar ve onların yakınları dışında pek az kişinin dinlediğini söylemek büyük bir abartma sayılmamalıdır. Cızırtıdan, parazitten anlaşılabilirliklerinin çok düşük olması da cabası.

1932'deki Halkevleri girişimi, devletin yeni bir ekonomik ve toplumsal (kültürel) kalkınma stratejisi arayışının sonucuydu. 1926 yılında böyle bir vizyonun gündeme gelmesi düşünülemezdi. Ama yaklaşık on yıl sonunda en azından radyo işinin özel şirket eliyle sürdürülemeyeceğinin farkına varılmış oldu.

TRTakademi: *1936'da devletin radyo üzerinde doğrudan tekel kurmasının, devlet radyoculuğu döneminin başlamasının ana nedenleri nelerdi? Bir de bununla bağlantılı olarak merak ettiğimiz bir başka soru: Örneğin dönemleştirme yaparken niçin "Devlet Radyosu" kavramı yerine "Kamu Radyosu" ifadesini kullanmadınız? Burada devletin her boyutuyla denetlediği bir yayıncılık anlayışından mı söz ediyorsunuz?*

Uygur Koçabaşoğlu: 1936'da devletin radyo üzerinde tekel kurmasının, devlet radyoculuğu döneminin başlamasının ana nedenleri de çeşitlidir. Bunların bir kısmı yukarıda söylenenlerden anlaşılabilir. Ama bunların dışında başka belirleyiciler de vardı. 1929 büyük dünya bunalımı ve onu izleyen yıllarda başta Avrupa olmak üzere dünya yeni bir büyük savaşa doğru eğik bir düzleme girmişti. Sovyet deneyimi bir yana pek çok Avrupa ülkesi radyo işini doğrudan devletin eline almaya başlamıştı. 1930 sonrasında İtalya'da Mussolini, Almanya'da Hitler'in radyoyu kullanımının otoriter bir rejime sahip Türkiye'de yankı bulmaması düşünülemezdi. Kaldı ki 1932'de itibaren Türkiye müdahaleci/devletçi bir arayışa girmiş, devlet-parti özdeşliğiyle rejime yeni bir yapı kazandırmıştı. Bu süreç içinde radyonun doğrudan devlet eline alınması doğaldı. CHP'nin 4. Büyük Kurultayı'nın onayladığı

parti programı “Parti, radyoyu milletin kültür ve politika terbiyesi için en değerli vasitalardan sayar. Kuvvetli verici istasyonları kuracağız. Alıcı makinelerinin kolay ve ucuz tedarikini temin edeceğiz.” deniyordu. Mustafa Kemal Atatürk de aynı yıl Meclis’i açış konuşmasında “Ulusal kültür için pek lüzumlu olduğu gibi, arsiulusal ilgiler bakımından da yüksek değeri olan radyo işine önem vermeniz çok yerinde olur.” uyarısında bulunuyordu.

Ayrıca, Cumhuriyet yönetimi giriştiği ekonomik hamlelerin yanı sıra, Türk Dilini ve Tarihini Araştırma Cemiyetleri, Halkevleri gibi kültürel alanlarda da birtakım atılımlara girişti. Radyonun bu yolda yararlanılabilir bir araç olacağı beklentisi güçlendi. Devlet ideolojik aygıtı radyoyu artık vekâleten değil, asaleten yönetecekti. Bu konudaki kararın 1930’ların başında verildiği anlaşılıyor.

Dönemlendirme yaparken devlet radyoculuğu kavramının kullanılması sanırım yerindeydi. Zira o yıllarda, bugün bizim anladığımız anlamda “kamu radyoculuğu” kavramı henüz yerleşmemişti. O yıllarda bu kavramın BBC için bile kullanılmasının erken olduğunu düşünüyorum. “Kamu radyoculuğu” kavramı 1961 Anayasası’nın 121’inci maddesinde ifadesini bulan “Radyo ve televizyon istasyonlarının idaresi özerk kamu tüzel kişiliği hâlinde kanunla düzenlenir... yayınlar tarafsızlık esasına göre yapılır.” hükmüyle gündeme gelecektir. Gelmesine gelecektir ama ne kadar uygulanacaktır? TRT Yasası’nın hazırlanıp yürürlüğe girmesine kadar geçen ara dönemde (1961-1964) “devletin her boyutuyla denetlediği bir yayıncılık anlayışının” geçerli olduğu gözlemi doğrudur. Üstelik soğuk savaş rüzgârlarının güçlü estiği, anti-komünizm seslerinin yükseldiği o yıllarda yalnızca devlet değil, Amerikan Haberler Merkezi (USIS) gibi devlet dışı kurumların da radyo yayınlarında bir hayli etkili olduğu gözlenmektedir.

TRTakademi: *İlginç noktalardan birisi, radyo yayıncılığına yönelik değişik kesimlerden her daim eleştirilerin değişik boyutlarıyla devam ettiği. Bu bazen müzik yayınlarında, bazen söz yayınlarında, bazen siyasi haberlerde vs. oluyor, ama nihayetinde her kesimi memnun eden bir yayıncılık gerçekleşmiyor. Bu bir açıdan doğal, ama madem “Devlet Radyosu” kavramı altında yayıncılık yapılıyor, devletin değişik kesimlerin çıkarlarına dikkat eden daha nötr bir yayıncılığı niçin yapmadığı ya da yapmadığı sorusu da ister istemez insanın aklına geliyor. Burada belki bir parantez açmak gerekirse Cem Eroğul, Devlet Nedir? kitabında devletin üç boyutu olduğunu söylemişti: Kendisi için vardır, herkes için vardır, belli sınıflar için vardır. Sizin bulgularınız Devlet Radyosu Döneminde eleştirilerin hangi yönlerde toplandığını gösteriyor ve bununla bağlantılı bir başka soru: Acaba radyo bu eleştirilere yanıt verecek düzenlemelere girişmiş, çevreye göre kendisine yeni bir biçim veren arayışlara girmiş miydi?*

Uygur Koçabaşoğlu: Gerek şirket gerekse Devlet Radyosu Döneminde “değişik kesimlerden her daim eleştiriler” geldiği; “her kesimi memnun eden bir yayıncılığın gerçekleşmediği” gözlemi yerindedir. Devletin sınıfsal bir yapısının olduğu, iktidarda bulunan sınıf ya da sınıfların kendi öz çıkarlarını gözeterek devlet gemisini yürüttüğü hatırlanmalıdır. Bununla birlikte “çağdaş” bir devletin değişik toplumsal sınıfların ya da kesimlerin çıkarlarını olabildiğince gözeterek bir denge arayışı içinde olduğu ileri sürülebilir, ama bunun uygulamada gerçekleştiği de pek görülmez. Kaldı ki Türkiye’de “çağdaş” bir devlet ne o zaman ne de daha sonra var olmamıştır. Çağdaş bir devlete evrimleşmenin özlemini ifade eden 1961 Anayasası birtakım dengeler kurarak kurumlar ve kurallar geliştirerek bu yönde bir iradeyi ifade etmiş olsa da ömrü buna yetmemiştir. Zira yalnızca anayasalar ve yasalarla devletler “çağdaş”laşmıyor.

Devlet Radyosu Döneminde değişik yörüngelerden eleştiriler oldu. Halkın, aydınların, bürokrasinin, çok partili hayata geçildikten sonra da siyasi partilerin eleştirileri ya da beklentileri farklı farklıydı. Ancak, bunların ortak paydası radyo yayınlarının yetersizliğiydi. Kısa süreli ara dönemler dışında bu yetersizlik hiçbir zaman aşılamadı. Örneğin, Ankara’da yeni verici ve radyoevinin faaliyete geçmesinden ve radyonun yönetiminin 1940 yılında doğrudan Matbuat Umum Müdürlüğüne bağlanmasından sonra söz ve müzik yayınlarında ciddi bir iyileşme görülür. Aynı şekilde İstanbul’da yeni verici ve radyoevinin 1949 yılında hizmete girmesiyle İstanbul Radyosu’nun yayınları, her ne kadar geniş bir alana ulaşmasa da bir hayli nitelikli bir hâl aldı. Ama bunlar uzun sürmedi. Radyo gibi bir iletişim aracının bürokrasinin klasik katı kurallarıyla yönetilemeyeceği anlaşılamadı. Ankara Radyosu’nun pek çok değişikliğe ve iyileşmeye imza atan müdürü Vedat Nedim Tör kısa sürede ayrılmak zorunda bırakıldı. Aynı şekilde 1946’da çok partili siyasi hayata geçilmesinden sonra yapılan değişikliklerle iktidar dışındaki siyasi partilere de radyoda söz hakkı tanındı. Ama çok geçmeden radyo, iktidar partisinin borazanı hâline getirildi; “Vatan Cephesi” yayınları gibi uygulamalarla güçlü bir şekilde iktidarda bulunan Demokrat Parti’nin elinde radyo, geri tepen bir silah oluverdi. Üstelik radyolar, 1960 yılına gelindiğinde mali, örgütsel ve yayıncılık açısından tam bir çöküş içindeydi. Radyo alıcılarının ciddi olarak artmasına rağmen vericilerin kapsama alanı daralmıştı. 1938’den sonra bu alanda tek bir çivi çakılmadı. Ve bütün bunlar devletin radyodan elde ettiği gelirin 1947 yılında 1.700.000’den 1960 yılında 13.000.000’a yükselmesine rağmen oldu. Başka bir anlatımla, devlet radyodan elde ettiği gelirin 1/3’ünden fazlasını radyo için harcamadı. Yapılan yegâne iş İzmir’de 0.4 KW gücünde küçük bir vericiyle Orta Avrupa’ya, Balkanlar’a, Yakın Doğu’ya ve nihayet Batı Avrupa, Amerika, Uzak Doğu ve Avustralya’ya yayın

yapacak biri 20 diğeri 100 KW gücünde iki kısa dalga vericinin kurulması oldu. Bunu nasıl açıklamalı diye soracak olursanız, cevabım emperyalizmin yedeğine giren bir ülkede bunun böyle olacağıdır.

TRTakademi: *Her ne kadar Devlet Radyosu Dönemi altında olsa bile Türkiye’de 1946’da Çok Partili Döneme yavaş yavaş geçildiğini ve 1950’de Demokrat Parti’nin resmen iktidara gelerek muhalefetin ve iktidarın çok partili düzlemde etkin yürütüldüğü yıllara tanık oluyoruz. Çok Partili Dönem olduğuna göre, radyonun da toplumun değişik çıkarlarına daha fazla seslenen daha çoğulcu bir radyo olması gerekmez miydi? Belki bununla ilintili olarak merak ettiğim bir diğer husus, çok partili hayatla birlikte özel radyoların, tecimsel radyoların yayıncılığa başlayabileceğinin akla gelebileceği. Bulgularınıza ve yorumlarınıza göre daha çoğulcu bir radyoya bu dönemde geçilmiş miydi, geçilmediyse sizce nedenleri nelerdir? Özel radyo konusunda bu dönemde teşebbüsler oldu mu?*

Uygur Koçabaşoğlu: Çok partili siyasal hayata geçilince eğer o partiler toplumun değişik çıkarlarına hizmet etmiş olsa söylediğiniz belki olabilirdi. Ama Türkiye’de 1946’dan sonra öyle bir şey olmadı ki. Çok partili hayata geçilince “çoğulcu” bir topluma geçilmiş olmuyordu ki. Sermaye ve toprak sahibi sınıflarla zaman zaman sürtüşse de temelde onların politikalarını “vekâleten” yürüten bir siyasi iktidarın (CHP) yerine onların politikalarını “asaleten” yürüten bir siyasi iktidar (DP) iş başına geldi. CHP iktidarının emperyalizmle başlattığı ikircikli ilişkilerin yerini daha sıkı, daha teslimiyetçi ilişkiler aldı. Böyle bir ortamda “çoğulcu” bir radyoculuk nasıl inşa edilebilirdi. Ticari radyoculuğun başlaması akla gelebilse bile, yeni iktidarın radyo yayınları üzerindeki tekeli kaldırmasının ve tecimsel radyoculuğa olanak tanınmasının ne nesnel ne de öznel koşullarının mevcut olmadığı unutulmamalıdır. 1937 tarihli Telsiz Kanunu’nun ancak 1983 yılında, 46 yıl sonra, değiştirildiği hatırlanmalıdır. Kendi elindeki imkânları rasyonel bir şekilde kullanamayan, radyoyu âdeta bindiği dalı kesercesine kullanan bir siyasi iktidardan “çoğulcu” bir radyo rejimine olanak tanınması beklenemezdi. Kaldı ki tecimsel radyoculuğa olanak tanınmasının per se “çoğulcu” bir radyo rejimini sağlayıp sağlamayacağı da 1983’ten bu yana geçirilen deneyimler ve kitle iletişim sisteminin bugün içinde bulunduğu durumdan anlaşılıyor.

TRTakademi: *27 Mayıs Askerî Darbesi ile birlikte mevcut politik durumun radyoya da yansımalarını görüyoruz. İlginç bir şekilde siyasi gelişmelerde sanki en kırılğan ve en etkilenen kurumlar arasında kitle iletişim medyası başta geliyor. 1964’te TRT Radyosu dönemine kadar, 1960’lı yıllarda radyo yayıncılığında değişen unsurlar var mı? Bunu şunun için özellikle soruyorum, Cumhuriyet’in ilk yıllarında radyo yayıncılığı başladığında devrimci dönemden söz ediyoruz ama bu devrimler rad-*

yoya yeterince yansımıyor görünüyor; 1960 her ne kadar askerî bir darbe olsa bile kendisini yeni değerler, yeni politikalar, yeni ekonomik ve eğitim sistemi gibi unsurlarla tanımlıyor ve bunun radyoya yansımalarının neler olabileceğini insan ister istemez soruyor.

Uygur Koçabaşoğlu: 27 Mayıs Askerî Darbesi ile birlikte radyo siyasi tartışmaların odağına oturdu. Zira iktidarının son yıllarında DP'nin en fazla örselediği kurumlardan birisi radyoydu. Devrik siyasi iktidarı yargılayan Yassıada Mahkemesinde “Radyo Davası” diye bir davanın olduğunu hatırlayalım. Evet, 1960 sonrası radyoya yeni bir “nefes” gelmişti belki ama asıl “nefes” 1961 Anayasası’na göre oluşturulacak yeni kurumdan, yani Türkiye Radyo Televizyon Kurumundan bekleniyordu. Bu arada radyoya yansıyan ve değişen unsurlar kuşkusuz oldu. Toplumda özerk bir radyo özlemi oluştu. TRT de buradan doğdu zaten. 1960 sonrasında siyasi partiler ve gruplar karşısında görece daha tarafsız ve eşitlikçi bir yayın yapıldığını, ama toplumsal sınıflar ve onların temsilcileri konusunda aynı eşitlikçiliğin olmadığını söyleyebiliriz. (Bu durum TRT’nin ilk yıllarında biraz daha düzelecektir.) Ayrıca soğuk savaşın nefesi radyolarda daha güçlü hissedilir oldu. 1960-1964 yıllarında nicelik ve nitelik yönünden sıfırı tüketen, söz gelimi Ankara Radyosu’nda Amerikan Haberler Merkezinin program desteğinin cankurtaran simidi gibi görüldüğünü söyleyelim.

TRTakademi: *Uygur Bey, radyomuzun 1964’ten sonraki değişen boyutlarını da göz önüne alırsanız bir dönemleştirme yapmanız mümkün mü? Bu konuda okumalar, araştırmalar yapıp yapmadığınızı bilmiyorum ama en azından gözlemlerinizle bu konuda bir şeyler söyleyebilmeniz mümkün mü?*

Uygur Koçabaşoğlu: 1964 sonrasında radyonun boyutlarında nicelik ve nitelik yönünden önemli gelişmeler oldu. Bunda hiç kuşku yok. Ancak bu konuda bir dönemlendirme yapma yetkisini kendimde bulmuyorum. Çünkü 1965 sonrasında incelemedim. Akademik çalışmalarım başka alanlara doğru yelken açmıştı. Bununla birlikte 1970-73 yıllarında TRT Haber Merkezinde muhabir olarak çalıştığım için küçük bir gözlemlerde bulunabilirim. Özerk ve tarafsız TRT çok önemli bir başlangıçtı. Önceki yılların deneyimlerinden sonra TRT yayınları ciddi bir itibar kazanmıştı. “19.00 Ana Haber Bülteni” merakla beklenir olmuştu. Haber Merkezinin bir çalışanı olarak “19.00 Haber Bülteni”nin önemli, kritik, tartışmaya yol açabilecek haberlerinin onay almak için bir yetkili tarafından telefonla bizzat Başbakan’a okunduğuna birçok kez tanıklık ettim. Özerk ve tarafsız bir kurum bile sahip olduğu bir hak ve yetkiyi bizzat kendisi istismar edebiliyordu. Bu bende iz bırakmıştır. Kendi özerklik ve tarafsızlığına titizlikle sahip çıkamayan bir kuruma ne denebilirdi ki. Nitekim 1971 yılındaki muhtıralı askerî müdahale sonrasında kurumun özerkliği

de kaldırılarak başına da bir general atanacaktı. TRT'nin özerk ve tarafsız yayın yaptığı dönem, bugünden geriye bakıldığında kuşkusuz çok parlak bir dönem olarak görünür. Ama buna sahip çıkmak ve sürdürülebilirliğini sağlamak gerekiyordu.

İncelediğim dönemde (1927-1964) ilginç bir paradoks varmış gibi görünüyor bana. Siyasi iktidarların, özellikle 1938'den sonra pek önemsedikleri; aydınların sihirli bir kutuymuş gibi pek önemli işlevler atfettikleri; paraya kıyıp bir alıcıya sahip olan dinleyicilerin yeterince ya da kendi tercihlerine göre eğlenemediklerini düşündükleri bir kitle iletişim aracı oldu radyo. Başka bir ifadeyle üç ayaklı sehpa hiçbir zaman dengede olamadı. Bunun nedeni her hâlde, Murathan Mungan'ın deyişiyle, "Türkiye Sosyolojisi"nde aranmalıdır.